

Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za granicą

Dominik Zajęc

Kraków 2017

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego opracowania są materialnoprawne aspekty odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełniane za granicą. Rozwiązania, jakie w tym zakresie funkcjonują obecnie na gruncie polskiego kodeksu karnego, mają swoje źródło jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy to doszło do skodyfikowania zwyczajowych zasad eksterytorialnej jurysdykcji karnej. Wobec zmieniających się uwarunkowań społecznych, kształtowanych obecnie w przemożny sposób przez procesy globalizacyjne, zasadne wydaje się przeprowadzenie weryfikacji ich przystawalności do rzeczywistości XXI wieku. Łatwość komunikowania się na odległość, powszechna dostępność międzynarodowych środków transportu oraz uproszczone procedury przekraczania granic pociągnęły za sobą internacjonalizację przestępczości. Zasada terytorialności, zajmująca tradycyjnie uprzywilejowaną pozycję, nie stanowi już wystarczającego argumentu dla przyznania państwu miejsca popełnienia czynu pierwszeństwa w wykonywaniu prawa karania – czyny jednostek coraz częściej oddziałują w sposób globalny, zaś negatywne następstwa działań sprawcy, oderwane od samego zachowania, mogą być odczuwalne w skali makro. Świat początku XXI wieku, po dwóch Wojnach Światowych oraz licznych kryzysach humanitarnych, nie jest tym samym światem, w warunkach którego precyzowano normatywną treść zwyczajowych zasad jurysdykcyjnych. W związku z powyższym powstaje pytanie, czy regulacje ukształtowane na początku ubiegłego stulecia wprowadzają

adekwatne kryteria, pozwalające na przypisanie odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa za granicą. Na tym tle wyróżnić wypada trzy aspekty zagadnienia.

Pierwszy sprowadzić można do pytania o wolę kryminalizacji określonych kategorii zachowań. Żeby w ogóle mówić o zakresie obowiązywania prawa karnego w przestrzeni, należy w pierwszej kolejności określić, jakie klasy zachowań podejmowanych za granicą winny być penalizowane zgodnie z wolą suwerena. Powyższa decyzja ma charakter polityczny – prawo wpływa na jej kształt jedynie w takim zakresie, w jakim wyznacza granice wykonywania prawa karania ze względu na konieczność poszanowania norm międzynarodowych, wiążących państwa jako podmioty stosunków międzynarodowych. Jej treść zależna będzie od systemu wartości, funkcjonującego w danym społeczeństwie, wizji państwa czy wreszcie celów, jakie realizowane mają być w ramach wykonywania *ius puniendi*. Odwołując się do metafory ukutej przez Horacego, który w Listach wywodził: „o ciebie chodzi, gdy płonie dom sąsiada”¹, można by wskazać, że od swobodnej decyzji podmiotu suwerennego zależeć będzie, co zostanie uznane za pożar, w którego gaszeniu należy wziąć udział. Podczas gdy część państw stanie na stanowisku, że penalizacja czynów popełnianych za granicą będzie możliwa jedynie w przypadku popełnienia najpoważniejszych naruszeń prawa humanitarne, inne horacjańskie wezwanie interpretować będą szeroko, karząc każde naruszenie istotnych wartości społecznych. Powyższy aspekt zagadnienia pozostawiono jednak poza głównym nurtem rozważań. Dotyczy bowiem problematyki polityki kryminalnej i nie może być rozstrzygany z wykorzystaniem narzędzi znanych dogmatyce i teorii prawa. Jakkolwiek kwestia polityki kryminalnej w kontekście zagranicznym będzie poruszana przy okazji omawiania kolejnych instytucji prawa karnego, to zawsze postrzegana będzie jako pewien punkt wyjścia w procesie interpretacji konstrukcji prawnych – cel, który realizować mają określone rozwiązania legislacyjne. W tym zakresie przyjęto, że wobec braku wyraźnej zmiany legislacyjnej podstawowe założenia polityki karnej nie uległy istot-

1 Horacy, Listy, I 18, 84: *tua res agitur, paries cum proximus ardet*. Cytat powyższy był wielokrotnie przytaczany w literaturze przedmiotu w celu zobrazowania istoty odpowiedzialności społeczności międzynarodowej za ściganie czynów godzących w dobra o charakterze uniwersalnym. Por. m.in. J. Hill, *At the Frontiers...*, s. 1; M. O'Neill, *Belgium...*, s. 114.

nej redefinicji od 1997 r. Jednocześnie należy wskazać, że tezy zawarte w niniejszej pracy dotyczą przede wszystkim rozwiązań doktrynalnych i teoretycznych, stanowiących jedynie narzędzia wpływu na kształt rzeczywistości społecznej. W tej perspektywie nawet gruntowne przeformułowanie założeń polityki karnej nie doprowadzi do ich dezaktualizacji. Zmiana celów oznaczać będzie bowiem jedynie zmianę sposobu użycia poszczególnych narzędzi, a nie konieczność zupełnego ich odrzucenia.

Drugi aspekt problemu odpowiedzialności karnej za czyny popełniane za granicą dotyczy limitacji uprawnień, jakie przysługuje państwu w zakresie prawa karania oraz wszystkich tych form władztwa państwowego, które z wykonywaniem *ius puniendi* są związane. Kompetencje państwa, rozumianego jako suwerenny byt polityczny, nie są nieograniczone – głównymi czynnikami limitującymi są suwerenności innych państw oraz wartości objęte ochroną międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. W konsekwencji należy uznać, że nawet jeśli w danym przypadku wystąpi polityczna wola szerokiej penalizacji określonej kategorii zachowań, to nie oznacza to jeszcze, że penalizacja taka będzie mogła dojść do skutku. Może bowiem okazać się, że państwo *forum* nie posiada stosownego uprawnienia do wykonywania prawa karania – w tym także do stanowienia wiążących norm penalnych o eksterytorialnej skuteczności. Wpisując założenia polityki kryminalnej w zarysowane w ten sposób granice uprawnień państwa, dochodzi do zdefiniowania celów polityki kryminalnej, których realizacja z jednej strony w możliwie pełnym zakresie zadośćuczyni oczekiwaniom społecznym, z drugiej zaś nie doprowadzi do naruszenia prawa międzynarodowego.

Sposób realizacji zdefiniowanych w ten sposób celów stanowi trzeci aspekt zagadnienia. Rozwiązania doktrynalne, określające przesłanki odpowiedzialności za przestępstwa popełniane za granicą winny z jednej strony umożliwiać realizację zamierzeń polityki karnej, z drugiej zaś uwzględniać ograniczony charakter władztwa państwowego. Muszą stanowić spójny element systemu prawa, dający się powiązać z innymi instytucjami prawa karnego. Przesłanki odpowiedzialności za przestępstwa popełniane za granicą nie funkcjonują przecież w legislacyjnej próżni, ale wraz z innymi instrumentami prawnokarnymi są wykorzystywane w procesie dekodowania norm penalnych *sensu largo*.

Niniejsze opracowanie stanowi dogmatyczną i teoretyczną analizę drugiego oraz trzeciego z wyróżnionych aspektów zagadnienia interna-

cjonalizacji odpowiedzialności karnej, które zostały odniesione do norm materialnego prawa karnego. W toku rozważań obrano perspektywę teorii prawa (rozdział I), prawa międzynarodowego publicznego (rozdział II, IV oraz V), krajowych niepenalnych gałęzi prawa (rozdział III), krajowego prawa karnego (rozdział VI, VII, VIII, IX) oraz perspektywę prawnoporównawczą (rozdział X).

Jako główne założenie, które legło u podstaw pracy, przyjęto tezę, wedle której przedmiotem penalizacji nie jest ontologicznie pojmowane zachowanie sprawcy, ale czyn jednostki naruszający normę postępowania (czyn bezprawny). Dopiero w razie wykazania, że określona aktywność bądź zaniechanie było niezgodne z prawem, możliwa staje się dalsza weryfikacja czynu, już pod kątem jego karalności. Takie podejście do problemu odpowiedzialności karnej pociąga za sobą konieczność sprecyzowania treści niepenalnej normy postępowania, wiążącej sprawcę w momencie działania bądź zaniechania. To z kolei nierozzerwalnie wiąże się z zagadnieniem obowiązywania prawa w przestrzeni, które, wobec braku stosownych zasad ogólnych, przyjętych na poziomie konstytucyjnym, musi być rozstrzygnięte z wykorzystaniem dorobku teorii prawa oraz prawa międzynarodowego publicznego. W tej perspektywie praca stanowi próbę odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie są teoretycznoprawne warunki obowiązywania normy w przestrzeni?
2. Jak kształtują się granice obowiązywania prawa krajowego na gruncie prawa międzynarodowego?
3. Jak, z perspektywy prawa międzynarodowego, kształtują się granice kompetencji, składających się na *ius puniendi*?
4. W jaki sposób interpretować przesłanki odpowiedzialności za przestępstwa popełnione za granicą, a opisane w polskim kodeksie karnym, by w możliwie szerokim zakresie realizowały cele prawa karnego, jednocześnie nie prowadząc do naruszenia norm prawa międzynarodowego?

W celu udzielenia na nie odpowiedzi posłużono się metodą dogmatyczną w ujęciu mieszanym, metodą analizy normatywnej oraz metodą prawnoporównawczą w aspekcie międzynarodowym oraz historycznym. Metodę dogmatyczną, wykorzystującą wykładnię językową, funkcjonalną oraz systemową, zastosowano przede wszystkim dla zbadania treści normatywnej polskiego kodeksu karnego oraz innych aktów normatywnych,

analizowanych w toku wywodu, a także przy badaniu treści norm prawa międzynarodowego. Metoda analizy normatywnej posłużyła przy konstruowaniu ogólnego modelu interpretowania norm prawa karnego *sensu largo* w przypadku zachowań realizowanych za granicą. Metodę prawnoporównawczą oraz historyczną wykorzystano przede wszystkim dla określenia treści prawa międzynarodowego w zakresie, w jakim wyznacza ono granice kompetencji państwa, a także dla zweryfikowania kształtu rozwiązań polskich pod kątem ich zbieżności z systemami prawa innych państw europejskich. W tym zakresie analiza prawnoporównawcza nakierowana była na zaprezentowanie szerszego tła dla prowadzonych rozważań oraz okazała się pomocna przy formułowaniu postulatów *de lege ferenda*, zawartych w części końcowej pracy.

Analizy prowadzone były z uwzględnieniem zasadniczego celu pracy, którym było ustalenie metody dekodowania treści norm materialnego prawa karnego *sensu largo* w przypadkach przestępstw popełnianych za granicą. Zarówno wyznaczenie granic obowiązywania norm, jak i sposób interpretacji zapisów kodeksu karnego stanowiły w istocie narzędzie, służące zdekodowaniu treści normy sankcjonowanej, sankcjonującej oraz kompetencyjnej – i odpowiadających im elementów struktury przestępstwa, z uwzględnieniem kontekstu międzynarodowego.

Zaprezentowane rozważania dotyczą dziedziny określanej w nauce prawa karnego tradycyjnie mianem „międzynarodowego prawa karnego” (*droit international penal*) – w odróżnieniu od „prawa międzynarodowego karnego” (*droit penal international*)². W jej zakres wchodzi wszelkie te konstrukcje prawne, które odnoszą się do klasy zachowań możliwych do powiązania z państwem *forum*, a co za tym idzie – podlegających krajowej jurysdykcji karnej. Obecnie, mając na względzie postępującą unifikację prawa karnego, zostaje ona coraz mocniej powiązana z problematyką prawa międzynarodowego karnego, które z kolei precyzuje przesłanki odpowiedzialności za te czyny, które – choć nie mogą zostać powiązane bezpośrednio interesami indywidualnymi państwa – to jednak stanowią poważne naruszenie prawa międzynarodowego, godząc

2 W. Wolter, *Międzynarodowe...*, s. 1; M. Plachta, *Status...*, s. 5–15; E.S. Rappaport, *Rys...*, s. 5; L. Gardocki, *O pojęciu...*, s. 71; J. Banach-Gutierrez, *Prawo...*, s. 12 i n. Na temat prawa karnego międzynarodowego, określającego zasady odpowiedzialności jednostki za zbrodnie międzynarodowe por. m.in. M. Królikowski, *Prawo...*, s. 267–345; M. Królikowski, *Odpowiedzialność...*, s. 335.

w dobra istotne dla ludzkości³. Proces ten zauważono już w dwudziestoleciu międzywojennym. Zdaniem E.S. Rappaporta: „Najwłaściwiej tedy określić prawo karne międzynarodowe jako: odrębny podział prawa publicznego o charakterze po części wewnętrzno-, po części zewnętrzno-państwowym, którego przedmiotem jest walka z przestępstwem na terenie międzypaństwowym”⁴. Wydaje się, że na gruncie prawa materialnego obie gałęzie ulegają stopniowemu zespoleniu. Jakkolwiek bowiem przełom tysiącleci przyniósł ze sobą rozwój międzynarodowego sądownictwa karnego, to jednak szczególny charakter wypracowanych rozwiązań wynika z powołania ponadnarodowych trybunałów, a nie z treści norm penalnych, na podstawie których rzeczony podmioty wydają wyroki. Z powyższych względów poza głównym nurtem rozważań pozostawiono zagadnienie odpowiedzialności jednostki przed międzynarodowymi trybunałami karnymi, uwzględniając poszczególne tezy orzeczeń oraz wypowiedzi przedstawicieli doktryny jedynie w takim zakresie, w jakim wywierają wpływ na treść norm stosowanych przez sądy krajowe oraz kształt wewnętrznych regulacji.

W toku rozważań pominięto zagadnienia proceduralne, uwzględniając je jedynie w takim zakresie, w jakim było to konieczne dla wyjaśnienia określonych konstrukcji prawa materialnego. Za przyjęciem powyższego rozwiązania przemawiają dwa argumenty. Po pierwsze, problematyka procesu karnego w ujęciu międzynarodowym sama w sobie stanowi tak obszerny przedmiot analiz, że niemożliwe byłoby jej kompleksowe opracowanie w ramach niniejszej pracy. Po drugie, rozwiązania proceduralne stanowią w istocie techniczne uzupełnienie instrumentów prawa materialnego, są wobec niego wtórne. Jakkolwiek na gruncie prawa międzynarodowego, określającego granice *ius puniendi*, podział na prawo materialne oraz procesowe właściwie nie funkcjonuje, to jednak mając na względzie specyfikę polskiego systemu prawa, jego uwzględnienie wydaje się konieczne i oczywiste. Określenie granic obowiązywania oraz stosowania norm prawa materialnego będzie w tej perspektywie determinować treść rozwiązań proceduralnych. Z powyższych względów poza zakresem pracy pozostały także zagadnienia związane z problematyką

3 W. Wolter, *Międzynarodowe...*, s. 1–2; D. Ireland-Piper, *Prosecutions...*, s. 76; W.R. Sloan, *Fundamental...*, s. 252–253.

4 E.S. Rappaport, *Rys...*, s. 5.

uznawania wyroków karnych, wydanych przez sądy obce oraz szeroko rozumianej współpracy międzynarodowej.

Poza zakresem rozważań pozostawiono także kwestie związane z koniecznością reinterpretacji treści konstytucyjnych dyrektyw wykładni w przypadku norm krajowych, których obowiązywanie rozciągnięte zostało za granice Polski. Posługując się przykładem art. 31 ust. 3 Konstytucji⁵, należałoby odpowiedzieć na pytanie, jakie zagraniczne dobra prawne stanowią „konstytucyjne wartości” oraz w jakim zakresie uwzględniać postulat „konieczności” ich ograniczania w przypadku zachowań realizowanych za granicą. Jakkolwiek w rozdziale III zaprezentowano analizę treści Konstytucji z perspektywy granic obowiązywania prawa w przestrzeni, to rozstrzygnięcie tak zasadniczej kwestii, jaką jest problem zmiany interpretacji przepisów Konstytucji ze względu na przyjęcie międzynarodowej perspektywy interpretacyjnej, jest niemożliwe na gruncie pracy poświęconej zagadnieniom materialnego prawa karnego.

Analizując wpływ prawa międzynarodowego na treść krajowych norm penalnych, nie dokonano szczególnego rozróżnienia na prawo międzynarodowe oraz prawo unijne. Z perspektywy prawa karnego materialnego w obu przypadkach dla skuteczności norm ponadnarodowych konieczna jest ich implementacja do systemu krajowego. Jakkolwiek integracja w ramach UE, także w zakresie prawa karnego, ulega nieustającemu pogłębieniu, to wydaje się, że z perspektywy postawionego problemu badawczego dokonywanie w tym zakresie szczególnego wyróżnienia na rzecz UE prowadziłoby jedynie do zaciemnienia istoty problemu, nie niosąc za sobą wartości poznawczej. Za powyższym podejściem przemawia też fakt, że rozwiązania unijne z zakresu prawa karnego mają przede wszystkim charakter procesowy.

Poza zakresem pracy pozostawiono także zagadnienie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny popełniane za granicą. Przemawia za tym szczególny charakter samej konstrukcji odpowiedzialności tychże podmiotów, który z kolei implikuje konieczność uwzględnienia szeregu swoistych przesłanek, w istotny sposób modyfikujących bazy

5 Art. 31 ust. 1 Konstytucji RP: „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”.

model odpowiedzialności za czyny popełnione za granicą, który odnosi się do czynów jednostki, takich jak choćby przesłanki uznania podmiotu za podmiot krajowy, ustalenie miejsca działania podmiotu zbiorowego itd. Z podobnych względów w rozważaniach nie odniesiono się także do zagadnień odpowiedzialności wykroczeniowej oraz karnoskarbowej.

Sprecyzowany w ten sposób zakres rozważań ujęto w jedenastu rozdziałach. Kolejność prowadzonych analiz została określona w taki sposób, by zagadnienia ogólne, rzutujące na kształt konstrukcji szczegółowych, omówione zostały w pierwszej kolejności. Rozdział I został poświęcony teoretycznym podstawom obowiązywania prawa, jako przesłankom cechującym się najwyższym stopniem ogólności, rozdziały II oraz III – przestrzennym granicom obowiązywania regulacji niepełnych. Rozdziały IV oraz V stanowią analizę granic kompetencji państwa, składających się na *ius puniendi*. Rozdział VI zawiera prezentację ogólnych założeń teorii norm sprzężonych oraz opis modelu rekonstrukcji rzeczonych norm w przypadku wystąpienia elementu zagranicznego. W rozdziałach VII, VIII oraz IX zaprezentowano analizę postanowień kodeksu karnego w zakresie, w jakim odnosi się do stosowania polskiej ustawy karnej w przestrzeni. Rozdział X zawiera rozważania prawno-porównawcze, odnoszące się do rozwiązań prawnych, jakie w zakresie odpowiedzialności za przestępstwa popełniane za granicą obowiązują w Anglii, Niemczech, Rosji oraz Francji. W końcowej części pracy (rozdział XI) zawarto zarys postulatów *de lege ferenda* oraz wnioski końcowe, stanowiące podsumowanie wyводу ujęte w dwunastu тезach.